

ISTVÁN VIG
(Budimpešta, Mađarska)

Razmišljenja o transmorfemizaciji¹

Sažetak: Monografija *Teorija jezika u kontaktu. Uvod u lingvistiku jezičnih dodira* (1986) Rudolfa Filipovića postala je osnova za istraživanja na području jezičnih dodira. U članku se analizira primjenjivost Filipovićeve teorije o transmorfemizaciji u studijama koje proučavaju jezični dodir hrvatskoga jezika s talijanskim, mađarskim, njemačkim i francuskim. Kritički pregled Filipovićeve transmorfemizacije pokazuje neke nedostatke koji slijede iz toga da se cijela teorija temelji isključivo na analizi dodira između engleskoga i hrvatskoga. Autorice pojedinih studija konstatirajući problem ne modificiraju (osim jedne autorice) Filipovićevu definiciju. Nedostaci pri interpretaciji strukture riječi i krivo određivanje etimona nekih imenica pokazuju da su jezičnopovijesni aspekti zanemareni.

Ključne riječi: lingvistika jezičnih dodira; teorija jezika u kontaktu; dodiri hrvatskoga s jezicima talijanskim, mađarskim, njemačkim, francuskim; sinkronijski opis

1. Objavljivanje monografije pod naslovom *Teorija jezika u kontaktu. Uvod u lingvistiku jezičnih dodira* (FILIPOVIĆ 1986) značilo je važan korak u istraživanju jezičnih kontakata. Rad je postao osnova za hrvatska istraživanja na području jezičnih dodira.

U tom članku nakon pregledanja Filipovićeve klasifikacije transmorfemizacije imenica istražiti ćemo kako su primijenjena načela transmorfemizacije u nekim studijama (v. 3.).

2. Prilagodba stranih riječi

Filipović razlikuje tri tipa prilagodbe stranih riječi morfološkom sustavu jezika primatelja: *nultu*, *kompromisnu* i *potpunu transmorfemizaciju*.

2.1. Nulta transmorfemizacija

Strana riječ koja se sastoji samo od slobodnog morfema² [osnova] preuzeta je bez morfološke adaptacije: a) *bridge* → *bridž*, *cup* → *kap*, *nylon* → *najlon*, *scout* → *skaut*; b) *rugby* → *ragbi*, *whisky* → *viski*, *intervju* → *intervju*, *lift* →

¹ Pregledni rad

² Rabim Filipovićevu terminologiju.

lift, *film* → *film*; c) *fair* → *fer*; *fit* → *fit*; *groggy* → *groggi*; *non-stop* → *non-stop* itd. (FILIPOVIĆ 1986: § 6.2.3.).

2.2. Kompromisna transmorfemizacija

Preuzima se posuđenica koja se sastoji od slobodnog morfema [osnova] i vezanog morfema. Vezani je morfem fonološki adaptiran, a morfološki nije u skladu sa sustavom jezika primatelja, npr. a) *boxer* → *bokser*; *dribbler* → *dribler*; *farmer* → *farmer*; *sprinter* → *sprinter*; *doping* → *doping*; *parking* → *parking*, *training* → *trening* itd. (FILIPOVIĆ 1986: § 6.2.4.).

Napomena. 1.) Valja istaknuti da se riječi koje pripadaju nultoj odnosno kompromisnoj transmorfemizaciji ne razlikuju s formalnog gledišta. One čine jednu leksičku cjelinu, a pri prilagodbi sustavu jezika primatelja njihov izvorni oblik ostaje nepromijenjen. Njihovo svrstavanje u dvije skupine temelji se na znanstvenoj, jezikoslovnoj analizi i razlikuju se po broju i tipu svojih sastavnih morfema (slobodan morfem, odnosno slobodan morfem + vezani morfem). 2.) U engleskim primjerima za ilustraciju kompromisne transmorfemizacije nalaze se isključivo derivacijski morfemi.

2.3. Potpuna transmorfemizacija

Vezani morfem (sufiks) u riječi jezika davatelja zamjenjuje se morfemom (sufiksom) jezika primatelja. 1.) Potpunoj transmorfemizaciji prethodi kompromisna transmorfemizacija: *bokser* → *boksač*. 2.) U nekim slučajevima prilagodba strane riječi ostvaruje se direktno preskačući kompromisnu transmorfemizaciju: *striker* → *štrajkaš* (FILIPOVIĆ 1986: § 6.2.5.1. – 6.2.5.2.). 3.) I označivanje roda engleskih riječi u hrvatskome jeziku pripada potpunoj transmorfemizaciji. Na temelju kontaminacije engleskoj imenici bez vezanog morfema dodaje se vezani morfem *-a* jezika primatelja koji označuje ženski rod: *jungle* → *džungla*, *farm* → *farma*, *dog* → *doga*, *bowl* → *bola* (FILIPOVIĆ 1986: § 6.2.5.4.) I posuđenicama s nultim morfemom koje označuju osobe ženskog spola dodaje se vezani morfem *-a*: *girl* → *girla*, *gerla* (FILIPOVIĆ 1986: § 6.2.5.5.) 5.) Ako posuđenica ima vezani morfem *-ess*, „oznaku ženskog roda u engleskom“, u hrvatskome dobije morfem *-a*: *stewardess* → *stjuardesa* (FILIPOVIĆ 1986: § 6.2.5.6.).

Napomena. U odnosu na dva prethodna tipa transmorfemizacije ova je heterogena. Uz 2.) Transmorfemizacija *striker* → *štrajkaš* krivo je interpretirana. *Štrajk* je njemačka posuđenica od koje je izveden u hrvatskome *štrajkaš*. Sâm Filipović sumnja u to kada piše „... oba su oblika [štrajkaš, štrajkač] preuzela početnu konsonantsku skupinu *štr-* iz njemačkog kao jezika posrednika“ (FILIPOVIĆ 1986: § 6.2.5.9.). U vezi s jezikom posrednikom treba istaknuti da podrijetlo jedne posuđenice određeno jezikom iz kojeg je riječ preuzeta neovisno o tome kojeg je podrijetla riječ jezika davatelja. To je obično načelo etimologije (BÁRCZI 2001:48, MULJAČIĆ 2000: 301–302). U prilagodbi posuđenice preuzima se riječ stranog podrijetla koja je integrirana u „jezik posredniku“. Stoga je „jezik posrednik“ jezik davatelj čija se riječ prilagođuje jeziku primatelja. Uz 3.) Dodavanje vezanih morfema imenicama koje se

sastoje od slobodnog morfema i imenicama s vezanim morfemom ne odgovara definiciji potpune transmorfemizacije. Zanimljivo je da je Filipović zanemario modificirati definiciju potpune transmorfemizacije. Kontaminaciju kao uzrok promjene na kraju riječi Filipović određuje ovako: „Kontaminacijom koja je uvjetovana analogijom po značenju između posuđenica i nekih domaćih riječi u jeziku primaocu, postale su ženskog roda ove engleske posuđenice“[(u zagradama su riječi koje čine podlogu analogije]: bowl → *bola* (zdjela, čaša, posuda), dog → *doga* (životinja), farm → *farma* (zemlja, kuća), jungle → *džungla* (šuma), junk → *džunka* (barka, lađa), yacht → *jahta* (lađa) (FILIPOVIĆ 1986: § 6.3.4.12.). Sâm autor sluti da njegovo objašnjenje nije besprijekorno pišući „... rod se nekima od tih primjera može objasniti i na osnovi *utjecaja jezika posrednika*, njemačkog. Ako je u njemačkom rod nekih posuđenica ženski (*die Dogge* itd.), mogli bismo prihvatiti određenje roda tih posuđenica kao utjecaj jezika posrednika, jer postoji vjerojatnost da su neke od tih posuđenica došle u hrvatski preko njemačkog“ (FILIPOVIĆ 1986: § 6.3.4.13.). Radi se o njemačkim posuđenicama – koje su u njemačkom jeziku engleskog podrijetla – i ne samo o nekima, nego o gotovo svima. *Bola* 'hladno piće koje se pripravlja od vina ili čaja, šećera i voća' VRH, VANIĆ) < njem. *Bowle* [bo:le] ž., < engl. bowl, potvrđena od 18. st., 'posuda za miješano piće'; značenje miješanog pića potvrđeno od 1850 g. nastalo je u njemačkome (KLUGE 1999). *Doga* 'ime za više pasmina vrlo jakih i visokih pasa' (HER, RHJ, VANIĆ, VRH) < njem. *Dogge* ž., < engl. dog; prvi je oblik *Docke* (od 16. st.), sadašnji je oblik *Dogge* nastao pod utjecajem nizozemskoga (KLUGE 1999). *Farma* 'poljoprivredno dobro namijenjeno tržišnomu uzgoju jedne ili više biljnih kultura ili životinjskih (VRH) < njem. *Farm* ž., < engl. farm < fr. ferme, potvrđena od 18. Jh. (KLUGE 1999). *Džunka* 'istočnoazijski jedrenjak' (HER, RHJ, VANIĆ) < njem. *Dschunke* ž., posredništvom engl. *junk*, šp., port. *junco*, fr. *jonque* iz mal. *djung*, potvrđena od 16. Jh. (DUDENET: 215). *Jahta* 'brod opremljen za razonodu, sport i turizam' (VANIĆ) < njem. *Jacht* ž., preuzeta u početku u oblicima *Jachtschiff* ili *Jageschiff* iz donjonjemačkoga; početno je slovo <y> nastalo po uzoru na engl. *yacht* što je posuđenica iz nizozemskoga (KLUGE 1999). Jedini je izuzetak *jungle* koji nije preuzet iz njemačkoga. Treba napomenuti da je Filipoviću promaklo da su *farm*, *junk*, *yacht*, *jungle* posuđenice i u engleskome koji ih je „posredovao“.

2.4. Adaptacija vrsta riječi čini posebno poglavlje (FILIPOVIĆ 1986: § 6.3.) u kojem se raspravlja o prilagodbi posuđenica koja je uvjetovana gramatičkim rodом, kontaminacijom i spolom. Posuđenice većinom ostaju morfološki 1.) nepromijenjene ili 2.) dobiju vezani morfem *-a*.

Napomena. S morfološkog gledišta primjeri grupe 1.) pripadaju nultoj transmorfemizaciji, a oni grupe 2.) ne ispunjavajući kriterij transmorfemizacije čine zasebnu skupinu.

3. Primjena Filipovićeve teorije o transmorfemizaciji

Za utvrđivanje primjenjivosti Filipovićeve teorije izabrali smo za kontrolu četiri studije iz knjige koja je nastala kao udžbenik za poslijediplomski studij „Europski studiji: jezici i kulture u dodiru“ (SOČANAC i dr. 2005: Predgovor). Izabrane studije koje proučavaju hrvatski jezik u dodiru s talijanskim, mađarskim, njemačkim i francuskim slijede Filipovićevu teoriju i metodu. U nedostatku dovoljne kompetencije u jezikoslovlju engleskog i ruskog jezika, zastupljenih u knjizi, nismo ih analizirali.

3.1. Nulta transmorfemizacija

3.1.1. Hrvatski u dodiru s talijanskim

Ne može se govoriti o nultoj transmorfemizaciji jer talijanske imenice „obično imaju karakterističan nastavak“ (SOČANAC 2005: 36–37), tj. fleksijski morfem koji označuje rod i broj.

3.1.2. Hrvatski u dodiru s mađarskim

Mnogobrojne mađarske imenice koje se sastoje od slobodnog morfema (osnove) preuzete su bez promjene: *sógor* > *šogor*, *gomb* > *gumb*, *sor* > *šor*. Druge imenice, koje se također sastoje od slobodnog morfema, završavaju na *-a*: *karika* > *karika*, *palacsinta* > *palačinka*, *gazda* > *gazda*. Usprkos tome da hungarizmi ovog tipa pripadaju nultoj transmorfemizaciji, „...formalno ne odgovaraju u potpunosti ... navedenoj paradigmi nulte transmorfemizacije.“ (ŽAGAR-SZENTESI 2005: 69). Mada je *-a* u mađarskoj imenici dio osnove u hrvatskome je postao morfem-nastavak (ŽAGAR-SZENTESI 2005: 70).

3.1.3. Hrvatski u dodiru s njemačkim

Nulta je transmorfemizacija obična pojava: *Ziel* > *cilj*, *Fleck* > *flek*, *Befehl* > *befel*, *Zuschlag* > *cušlag* i u složenicama, npr. *Fachmann* > *fahman*, itd. (DRAGIČEVIĆ 2005: 103).

3.1.4. Hrvatski u dodiru s francuskim

Nulta transmorfemizacija obuhvaća a) imenice od slobodnog morfema i složenice na suglasnik: *béchamel* > *bešamel*, *gaffe* > *gaf*, *abat-jour* > *abažur*, *bas-relief* > *barelijef*, itd. i b) imenice od slobodnog morfema i složenice na samoglasnik: *foyer* > *foajē*, *jury* > *žirī*, *bistro* > *bistrō*, *passee-partout* > *paspartū* (DABO-DENEGRI 2005: 131).

3.2. Kompromisna transmorfemizacija

3.2.1. Hrvatski u dodiru s talijanskim

Ovamo pripadaju 1.) talijanizmi koji zadržavaju sufiks: *lavanda* > *lavanda*, *faccenda* > *fačenda*, *bussola* > *busola*, itd.; 2.) imenice na *-o*: *cembalo* > *čembalo*, *maestro* > *maestro*, itd.; 3.) imenice na *-e*: *belvedere*, *lungomare*, *duce* > *duče*, itd. Posuđenice m. roda na *-e* autorica smatra primjerima

kompromisne transmorfemizacije budući da je navedeni nastavak u hrvatskome karakterističan za srednji rod (SOČANAC 2005: 37).

Napomena. Uz 1.) Među talijanskim sufiksima nalazi se i *-uto/-uta*: valuta. U talijanskom jeziku sufiks *-uto* nije potvrđeno, samo *-uta* (ROHLFS 1969: § 1130). U vezi s tal. imenicama na *-e* autorica se suvišno poziva na ulogu roda budući da rod nije sastavni dio definicije kompromisne transmorfemizacije. Uz 2.) Nisu spomenute talijanske imenice na *-a* (vezani morfem), n. pr. *riva*, o kojima se raspravlja u posebnom poglavlju (SOČANAC 2005: § 4.2.1.1.4.).

3.2.2. Hrvatski u dodiru s mađarskim

Postoji nekoliko primjera u kojima je mađarska imenica izvedenica (s vezanim morfemima *-ás* [a:j], *-os* [o:j]). Autorica pišući da su one u cijelosti preuzete, pretpostavlja „...se morfološka raščlanjivost modela i replike u doba posuđivanja tih riječi nije podudarala jer su se u onodobnoj hrvatskoj jezičnoj svijesti te posuđenice najvjerojatnije doživljavale kao osnovni, a ne morfološki složeni oblici, kao na primjer mađ. *gulyás* > hrv. *gulaš*...” (ŽAGAR-SZEN-TEŠI 2005: 70).

Napomena. 1.) Dugotrajan mađarsko-hrvatski jezični dodir obilježen je pretežno usmenim dodirima. Preduvjet za nastanak jezičnog kontakta jest da govornici jednog jezika bar na minimalnoj razini razumiju strani jezik (TESCH 1987: 54–55). Prema tome ne može se očekivati od hrvatskih govornika da na temelju njihove „jezične svijesti“ [na temelju njihove kompetencije u znanju mađarskoga jezika] znaju od kojih se morfema sastoji dotična strana riječ. 2.) Među četiri primjera samo su dva, *gulyás* i *dobos* izvedenice. *Lámpás* (< lat. *lampas*; TESz) i *gyilkos* (nepoznatog podrijetla; TESz) su slobodni morfemi [osnove].

3.2.3. Hrvatski u dodiru s njemačkim

Autorica navodi imenice koje se sastoje od slobodnog morfema i sufiksa *-er*, *-ing*, *-ung* i *-ei*, n. pr. *Pfuscher* > *fušer*, *Träger* > *treger*, *Schlosser* > *šloser*; *Messing* > *mesing*, *Riesling* > *rizling*; *Pfuscherei* > *fušeraj*, *Krämerei* > *krameraj*; *Schaltung* > *šaltung*, *Stimmung* > *štimmung* itd. (DRAGIČEVIĆ 2005: 104).

Napomena. Među njemačkim imenicama nalaze se mnogobrojne riječi koje su u njemačkom jezičnom sustavu prilagođene posuđenice, tj. nisu izvedenice od njemačkih osnova nego se sastoje od slobodnog morfema. One su svrstane po krivo interpretiranim sufiksima: 1.) *-er*: *Zucker* < tal. *zucchero* (KLUGE 1999), *Butter* < kasnolat. *būtȳrum* (KLUGE 1999), *Erker* < sjevernofr. *arquiere* (KLUGE 1999), 2.) *-ing*: *Messing* < grč. *Mossýnoikos* (KLUGE 1999), *Riesling* nejasnog podrijetla (KLUGE 1999). 3.) *Schlamperei* je izvedenica sufiksom *-erei* i ne *-ei* od *Schlampe* (KLUGE 1999).

3.2.4. Hrvatski u dodiru s francuskim

1.) Mnogobrojni galicizmi su zastupljeni u ovoj kategoriji: *arrangeur* > *aranžer*, *décorateur* > *dekorater*, *dispensaire* > *dispanzer*, *traitement* > *tretman*, *collage* > *kolaž*, *passage* > *pasaž*, *bouquiniste* > *bukinist* itd. 2.) Autorica navodi niz francuskih imenica ženskog roda koje uz zadržavanje vezanog morfema prelaze u skupinu imenice ženskog roda hrvatskoga jezika kroz dodavanje nastavka *-a*: *ambassade* > *ambasada*, *alliance* > *alijansa*, *finesse* > *finesa*, *silhouette* > *silueta*, *bijouterie* > *bižuterija*, *garçonnière* > *garsonijera*, *vitrine* > *vitrina*, *blesure* > *blesura* itd. Ovoj skupini pripadaju i imenice muškog roda na *-až* koje također dobivaju ženski rod u hrvatskome, n. pr. *cartonnage* > *kartonaža*, *voltage* > *voltaža*. U ovoj se grupi nalaze i imenice na *-ite*: *bauxite* > *boxit*, *ypérite* > *iperit* (DABO-DENEGRI 1005: 132). 3.) Autorica se opet vraća prilagodbi francuskih imenica sa sufiksom *-age*. Dio tih imenica, muškog roda u francuskom, pojavljuje se bez promjene u manjem broju primjera: *collage* > *kolaž*, *passage* > *pasaž*, itd. Veći dio njih kojim se dodaje morfem *-a* prelazi u imenice ženskoga roda: *tiraža*, *sondaža*, *ambalaža*, *mulaža*, *pilotaža*, *kamuflaža*, *arbitraža*, *kabotaža*. 4.) Autorica smatra da je do promjene roda došlo pod utjecajem njemačkoga kao jezika posrednika budući da su posuđenice na *-age* u njemačkom ženskoga roda (DABO-DENEGRI 2005: 133).

Napomena. Uz 2. i 3.) Francuske riječi kojima s vezanim morfemom dodaje se nastavak *-a* ne ispunjavaju kriterij kompromisne transmorfemizacije jer se njihov oblik promijenili. Uz 4.) U slučaju da isključimo ulogu jezika posrednika među navedenim imenicama slijedeće su njemačkog podrijetla: *arbitraža*, *kartonaža*, *kamuflaža*, *kabotaža* (v. DUW, DFW).

3.3. Potpuna transmorfemizacija

3.3.1. Hrvatski u dodiru s talijanskim

Prema autoričinoj definiciji radi se o zamjeni talijanskog nastavka ili sufiksa, npr. *canzone* > *kancona*, *dote* > *dota* (SOČANAC 2005: 37).

3.3.2. Hrvatski u dodiru s mađarskim

Autorica svrstava mađarske imenice na temelju njihove morfološke strukture u dvije skupine uz koje opisuje i tip njihove adaptacije: 1.) model: strana osnova + strani sufiks – replika: strana osnova s prilagođenim svršetkom; 2.) model: strani slobodni morfem bez nastavka – replika: strani slobodni morfem s hrvatskim nastavkom. U skupini 1.) nalaze se npr. *lopó* > *lopov*, *kóró* > *korov*, *ásó* > *ašov*, *bíró* > *birov*. Svršetak *-ov* je nastao „...od svršetaka kosih padeža u kojima se između završnog *-o* u korijenu i padežnog nastavka kosih padeža u kojima se između završnog *-o* i padežnog nastavka umetalo *-v-* (npr. nom. *ašo*, množ. *ašovi*, a od toga > nom. *ašov*)...“ (ŽAGAR-SZENTESI 2005: 71). Druga skupina je podijeljena na dvije podskupine. 2.a.) U ovoj podskupini nalaze se posuđenice koje se sastoje od slobodnog morfema i kojima se dodaje pri prilagodbi nastavak *-a* za ženski rod: *bakancs* > *bakandža*, *bitang* > *bitanga*,

kapocs > *kopča*, kocsi > *kočija*, gödör > *gudura*. 2.b.) Tu se nalaze posuđenice koje se sastoje od slobodnog morfema i završavaju na samoglasnike -e i -ő [ø:]. I onima se dodaje nastavak -a za ženski rod: csipke > *čipka*, kefe > *kefa*, cipellő > *cipela* (ŽAGAR-SZENTESI 2005: 71–72).

Napomena. Uz 1.) Zamjena stranog sufiksa prilagođenim svršetkom problematična je iz više razloga. Budući da svršetak nije morfem, ta činjenica proturječi definiciji potpune transmorfemizacije. Hadrovicsevo objašnjenje o nastanku „svršetka“ koje autorica citira nije uvjerljivo. Zašto je prenesen epentetski /v/ iz kosih padeža na nominativ općih imenica a na vlastite imenice – koje Hadrovics navodi – nije prenesen? S druge strane završni /l/ u nekim posuđenicama u kajkavskome (sabol, koršol) Hadrovics objašnjava analogijom završetaka parova kajk. *sol* : štok. *sô*, *stol* : *stô*, *vol* : *vô* (HADROVICS 1985: 69–70). Po našem mišljenju /v/ se dodao kraju riječi pri fonološkoj prilagodbi. Poluglasnik [ɥ] u dvoglasniku [ou] na kraju riječi mađarskih imenica zamijenio se hrvatskim suglasnikom [v] npr. [biroɥ] → [birov]. Na temelju mnogobrojnih na ovaj način prilagođenih posuđenica hrvatski su govornici interpretirali završetak -ov kao sufiks i upotrebljavali ga za izvođenje riječi od hrvatskih osnova (usp. HADROVICS 1985: 70). Uz 2.) U navedenim primjerima dodavanje hrvatskog morfema osnovi [slobodnom morfemu] proturječi definiciji potpune transmorfemizacije.

3.3.3. Hrvatski u dodiru s njemačkim

Prema autoričinoj definiciji u potpunoj transmorfemizaciji njemački se sufiks zamjenjuje hrvatskim sufiksom odnosno osnovi se dodaje hrvatski sufiks. Posuđenice su uvrštene u četiri skupine. 1.) Imenice sa sufiksom -er u kojima se ostvarila zamjena -er → -ar odnosno -er → -or: Krämer > *kramar*, Schlosser > *šlosar*, Schinder > *šintar*; Zucker > *cukar*, Butter > *putar*, Kloster > *kloštar*; imenice Meister > *majstor*, Zucker > *cukor*, Lager > *logor*. 2.) Imenice na -el / -l → -ar, -er → -la, -ra: Bügel > *pegla*, Kugel > *kugla*, Reindel > *rajngla*; Leiter > *lojtra*; Gitter > *gitra*, Muster > *muštra*. 3.) Imenice ženskog roda na -e odnosno one muškog roda na -en čiji se izvorni dočetak zamjenjuje hrvatskim -a: Bremse > *bremza*, Falte > *falta*, Haube > *hauba*, Schnale [recte: Schnalle] > *šnala*, Spange > *španga*, Stanze > *štanca*; Graben > *graba*, Rahmen > *rama*. 4.) U ovoj su skupini navedene jednosložne riječi kojima, neovisno o njihovim izvornim rodovima, dodaje se nastavak -a: Fleck > *fleka*, Lärm > *larma*, Stall > *štala*, Bank > *banka*, Uhr > *ura*, Schnur > *žnora* (DRAGIČEVIĆ 2005: 104–105).

Napomena. Uz 1.) Što se tiče ove skupine neke su riječi krivo uvrštene u popis. One su njemačkom jezičnom sustavu prilagođene posuđenice: *Kloster* < srednjolat. *clōstru(m), usp. lat. claustru(m); *Meister* < lat. magister. Ne sadržavaju vezani morfem nego se sastoje od slobodnog morfema. Što se tiče imenice *majstor* sufiks -or treba isključiti. Sufiks dolazi gotovo isključivo u posuđenim imenicama i zbog toga „...tvorbi pripadaju više formalno nego stvarno“ (BABIĆ 1991: § 968). Praktički je neplodan sufiks, potvrđen samo

u riječima zast. *slador* 'šećer' (VRH) i *suhor* [nije potvrđen u rječnicima] koji označuju stvari i ne osobe (BABIĆ 1991: 973). Osim toga hrvatski *majstor* najvjerojatnije potječe iz grč. μαίετωρ (SCHNEEWEIS 1960: 46). *Zucker* koji je već spomenut i u kompromisnoj transmorfemizaciji) dolazi dva puta: *Zucker* > *cukar*, *Zucker* > *cukor*. Autorici je promaklo da su hrv. *cukar* mletačkog (< [tsukaro <zucaro>]) i *cukor* mađarskog podrijetla (< [tsukor <cukor>]) (DDV; DELIUN; HADROVICS 1985: 169–170; MOLLAY 1982: 217; TESz). Uz 2.) Krivo je pretpostaviti uporabu sufiksa *-la* koji je praktični neplodan i ukupno tri puta potvrđen u hrvatskom jeziku (BABIĆ 1991: § 1169) i više je nego dvojbjen. Sufiks *-ra* u hrvatskom jeziku nije potvrđen. Uz pretpostavljenu zamjenu sufiksa *-er* → *-ra* treba spomenuti da njem. *Muster* nije izvedenica sa sufiksom *-er* nego potječe od talijanske imenice *mostra* (KLUGE 1999). Najvjerojatniji je etimon imenice *lojtra* koruško-njem. *loit*r nego starovisokonjem. *leitar*, *leitara*, srednjovisokonjem. *leiter*(e), njem. *Leiter* (usp. ERHSJ; KLUGE 1999; SCHNEEWEIS). Uz 3. i 4. Sve njemačke imenice u ovim skupinama sastoje se od slobodnog morfema, tako njihova prilagodba ne ispunjava kriterij potpune transmorfemizacije jer se samo dočetak [fonem] koji nije vezani morfem, zamjenjuje se vezanim morfemom. Nadalje njemačke imenice na *-e* u trećoj skupini zadržavaju svoj ženski rod pri prilagodbi hrvatskom sustavu. *Graba* potječe od srednjovisikonjem. *grabe* m.r. i ne od njem. *Graben* (DUDENET; SCHNEEWEIS 1982:115). *Rama* potječe od mađ. *ráma* (< srednjovisokonjem. *rame*) slično imenici *larma* (< mađ. *lárma* < bavaro-austr. *Larm*, *Larma*) (MOLLAY 1982: 465–466; HADROVICS 1985: 431, 337; HORVÁTH 1978: 69–70). Na temelju njihovog popraavljenog etimona *graba*, *rama* i *larma* pripadaju kategoriji nultoj transmorfemizaciji.

3.3.4. Hrvatski u dodiru s francuskim

Radi se o zamjeni derivacijskog sufiksa s domaćima: *modeleur* > *modelar*, *maçonnerie* > *masonstvo*, *affairiste* > *aferaš*; *dératisation* > *deratizacija*, *cubisme* > *kubizam*, *sadisme* > *sadizam*, itd.

Napomena. Čini se da na temelju značenja i negativne konotacije *aferaš* je izvedenica od hrv. imenice *afera* < njem. *Affäre*. Značenje pretpostavljenog fr. etimona ne poklapa se s hrvatskim i njemačkim značenjem (DUW; VRH).

4. Ostali aspekti morfološke prilagodbe

U tom potpoglavlju analiziramo promjene u posuđenicama o kojima se raspravlja izvan potpune transmorfemizacije u navedenim studijama.

4.1. Hrvatski u dodiru s talijanskim

Fenomeni su svrstani u dvije skupine: 1.) Specifičnosti morfološke adaptacije i 2.) određivanje roda. 1.) *Specifičnosti morfološke adaptacije* obuhvaća dvije pojave, 1.a.) gubitak nastavka, 1.b.) podudarnosti morfoloških oblika. 1.a.) Talijanske imenice muškog roda gube nastavke *-o* ili *-e*, npr. *brodetto* > *brodet*, *ducato* > *dukat*, itd. 1.b.) Talijanske su imenice ženskog roda na *-a*

preuzete bez promjene, npr. *barca* > *barka*, *festa* > *fešta*, itd. (SOČANAC 2005: 37–38) „Kod vrlo rijetkih posuđenica srednjeg roda na -e dolazi do podudarnosti između oblika i funkcije u oba jezika: *finale* > *finale*“ (SOČANAC 2005: 38). 2.) *Određivanje roda*. Prema autorici rod „... može se označiti putem sva tri tipa transmorfemizacije.“ 2.a.) *Prirodni rod* se zadržava u posuđenicama koje označuju osobe, npr. *ballerina* > *balerina*, *contessa* > *kontesa*; *bandito* > *bandit*, *cantautore* > *kantautor*, itd. 2.b.) *Morfološki oblik*. Imenice na -a većinom zadržavaju ženski rod. One na -o muškog roda gubeći nastavak zadržavaju svoj rod. Imenice muškog roda na -e gube nastavak zadržavajući svoj rod, npr. *barile* > *baril*, *bozzone* > *bocun*, *marrone* > *maron*. U slučaju imenice na -e dolazi do potpune transmorfemizacije: *canzone* > *kancona*. 2.c.) *Semantička analogija*. Pojava ima važnu ulogu pri prilagodbi imenice m. r. na -o i -e, npr. *mandarino* > *mandarina*, *mussolo* > *mušulja*, *sandolino* > *sandolina*, *zoccolo* > *cokula*. Pri određivanju roda ne može se isključiti uloga njemačkoga kao jezika posrednika (SOČANAC 2005: 38–39).

Napomena. Uz 1.b.) U slučaju tal. *finale*¹ m. r. i *finale*² ž. r. i hrv. *finale*¹ m. r. i *finale*² ž. r. radi se o homonimiji. Imenice se razlikuju i po rodu i po značenju u oba jezika, stoga je teško adekvatno interpretirati objašnjenje autorice. S formalnog gledišta navedene imenice pripadaju kompromisnoj transmorfemizaciji. Uz 2.a.) Tipovi prilagodbe odgovaraju kompromisnoj, odnosno potpunoj transmorfemizaciji, npr. *riva* > *riva*, *canzone* > *kancona*. Gubitak nastavaka -o i -e je drugog tipa o kojem nema traga u Filipovićevoj klasifikaciji. Uz 2.b.) *Bocun* potječe od mlet. *bozzon* [bo'tsɔn] a ne od nepotvrđenog tal. *bozzone*. I za *baril* i *maron* ne može se isključiti mletačko podrijetlo, usp. *baril*, *maron* (DDV). Uz 2.c.) Autoričina pretpostavka mogućeg posredništva njemačkoga jezika nije opravdana.

4.2. Hrvatski u dodiru s mađarskim

Budući da mađarski jezik nema gramatički rod, neovisno od tipa transmorfemizacije mađarske posuđenice na suglasnik prelaze u kategoriju imenice muškog roda, one na -a prelaze u kategoriju imenica ženskog roda (ŽAGAR-SZENTESI 2005: 72).

4.3. Hrvatski u dodiru s njemačkim

Tu se raspravlja o 1.) određivanju roda i 2.) osobitostima roda posuđenica. 1.a.) *Prirodni rod*. Posuđenica zadržava prirodni rod modela ako označava osobu, npr. *Schuster* > *šuster*, *Schneider* > *šnajder*. 1.b.) *Morfološki oblik*. Njemačke imenice na suglasnik postaju muškog roda, npr. *Schaltung* > *šaltung*, *Dichtung* > *dichtung*. 1.c.) Jednosložne imenice poprimaju ženski rod, naznačen hrvatskim sufiksom -a, npr. *Kleid* > *klajda*, *Fleck* > *fleka*, *Lärm* > *larma*. 2.) *Osobitosti roda*. 2.a.) Njemački su morfemi -el/-l odnosno -en/-n prilagođeni na dva načina. Na kajkavskom jezičnom području dolaze -l i -n, na štokavskome -la i -na, npr. *Knödel* > *knedl*, *knedla*, *Brösel* > *prezl*, *prezla*,

Pudel > *pudl*, *pudla*, Strudel > *štrudl*, *štrudla*; Fetzen > *fecn*, *fecna*, Kragen > *krag*, *kragna*, Streifen > *štraifna*.

2.b.) Uslijed zamjenjivanja njem. sufiksa -en/-n hrv. → -a dolazi do promjene muškog roda u ženski: Graben > *graba*, Rahmen > *rama*. 2.c.) Neke posuđenice ženskog roda pojavljuju se kao pluralia tantum: Zange > *cange*, Schere > *škare* (DRAGIČEVIĆ 2005: 105–106).

Napomena. Uz 1.c.) Na temelju njezinog popravljenog etimona (usp. 3.3.3. nap. 4.), *larma* ne poprima svoj rod po semantičkoj analogiji. Uz 2.a) Među navedenim imenicama samo neke sadržavaju vezani morfem (Knödel, Brösel, Strudel), dok se većina njih sastoji od slobodnog morfema. U njihovom slučaju isključuje se uporaba sufikasa -la i -na. Već smo istaknuli da je sufiks -la praktično neplodan (usp. 3.3.3. nap. 2.). Sufiksom -na su izvedene riječi od imenica na -ar koje označuju osobito osobe određenog zanimanja. Te izvedenice označuju prostor gdje se radi, npr. *pekarna*, *slastičarna* itd. Uz to ovim sufiksom su još izvedena dva tipa malobrojne riječi npr. *carevna*, *Tena* (Terezija) (BABIĆ 1991:§ 1175). Osim toga navedene posuđenice ne potječu od riječi književnoga njemačkog jezika nego od leksema bavarsko-austr. jezičnog područja u kojima se na mjestu književnoga njemačkog /e/ nalaze alofon [ə] ili [ø], npr. *knedl* (Knödel), *bresl* (Brösel) itd. (HORVÁTH 1978: 108–109). Nasuprot autoričinom objašnjenju ovdje radi se o fonološkoj i ne o morfološkoj prilagodbi koja je uvjetovana time koje samoglasničke skupine mogu dolaziti na kraju riječi. Kajkavski oblici na -l i -n pripadaju nultoj transmorfemizaciji, dok su štokavski oblici na -la i -na rezultat fonološkog prilagođivanja. Uz 2.b) Popravljen etimon imenica *graba* i *rama* (usp. 3.3.3. nap. 3.–4.) opovrgava autoričino mišljenje Uz 2.c.) Hrvatska imenica *škare* potječe od stvnjem. *scāri*, a ne od njem. *Schere* (KLUGE 1999; SCHNEEWEIS 1960: 58).

4.4. Hrvatski u dodiru s francuskim

Potpunoj transmorfemizaciji je podređeno podpoglavlje *određivanje roda* u kojem se raspravlja o prirodnom rodu, o morfološkom obliku, o semantičkoj analogiji. 1.) *Prirodni rod* se zadržava u imenicama koje označuju osobe npr. *brunette* > *brineta*, *dame* > *dama*, *maîtresse* > *metresa*; *clochard* > *klošar*, *gourmant* > *gurman* itd. 2.) *Morfološki oblik*. Posuđenice na suglasnik dobiju muški rod, neovisno od njihovog roda u francuskome, npr. *le débacle* > *debakl*, *la gaffe* > *gaf* itd. Posuđenice na -o, -e, -i i -u prelaze u muški rod npr. *le niveau* > *nivo*, *le foyer* > *foaje*, *un étui* > *etui*, *le rendez-vous* > *randevu* itd. 3.) *Semantička analogija*. Neke posuđenice izmjenjuju svoj rod pod utjecajem roda imenica iz istog značenjskog polja npr. *le fauteuil* > *fofelja* prema stolici. Osim toga postoje mnogobrojne francuske imenice koje su preuzete njemačkim posredovanjem, npr. *la buste* > *die Büste* > *bista*, *le doublet* > *die Dublette* > *dubleta* itd. (DABO-DENEGRİ 2005: 134–136).

Napomena. Uz 1.) Pojava u kojoj su spomenute *brineta*, *metresa* i slične imenice koje se sastoje od slobodnog morfema + vezanog morfema prilagođuju

se dodavanjem domaćih vezanih morfema, nije spomenuta u Filipovićevoj klasifikaciji. Uz 3.) *Bista* i druge imenice preuzete „njemačkim posredovanjem“ nisu galicizmi nego posuđenice iz njemačkoga jezika.

5. Procjena

5.1. Filipovićeva teorija i praksa

1.) Filipović temelji svoju teoriju samo na engleskom kao jeziku davatelju. 2.) U tom jeziku ne postoji gramatički rod imenica, imenička je morfologija jako reducirana, i navedeni vezani morfemi su derivacijski morfemi 3.) Posuđivanje engleskih imenica svrstava se u tip posrednog posuđivanja. Prema tome posuđivanje se događa između područja A i B koja su odvojena jezičnom granicom i ne nalaze se u geografskom susjedstvu. Preuzimanje riječi događa se preko boravka (studija, ratnog pohoda, turizma itd.) u inozemstvu ili obrnuto, preko boravka stranaca u zemlji koja posuđuje riječi, preko gospodarskih, trgovačkih, političkih, sociokulturnih i sličnih veza (TESCH 1978: 62–63). 4.) Filipovićev opis utjecaja engleskoga jezika na hrvatski je statičan i sinkronijski. Taj je utjecaj počeo početkom 19. stoljeća i intenzivirao se nakon Drugoga svjetskog rata (NIKOLIĆ-HOYT 2005: 179). Filipović ne posvećuje dovoljnu pozornost dijakronijskim aspektima jezičnih dodira. 5.) Autor postupka nekonzekventno. On svrstava određivanje roda u potpunu transmorfemizaciju u slučaju dodavanja hrvatskog fleksijskog morfema engleskim imenicama koje se sastoje od slobodnog morfema i od slobodnog morfema + derivacijskog morfema zanemarujući modificirati definiciju potpune transmorfemizacije (v. 2.3.).

5.2. Primjena Filipovićeve teorije

1.) Posuđivanje talijanskih, njemačkih i mađarskih riječi svrstava se u tip neposrednog posuđivanja. Posuđivanje se događa između dva susjedna područja uzduž jezične granice. Dodir je dugotrajan kao i posuđenice koje često ostaju u regionalnoj uporabi (TESCH 1978: 64). Preuzimanje francuskih riječi, slično engleskima, pripada tipu posrednog posuđivanja. 2.) Autorice slijede u glavnim crtama Filipovićev model. One opažaju pojave pri prilagodbi imenica koje nisu predviđene u Filipovićevoj klasifikaciji (gubitak nastavka talijanskih posuđenica, dodavanje vezanih morfema riječima bez vezanog morfema odnosno s vezanim morfemom), a ne modificiraju Filipovićev model. Jedino Dragičević promjenjuje definiciju potpune transmorfemizacije. Dopunjuje je time da se i njemačkoj osnovi dodaje hrvatski sufiks (DRAGIČEVIĆ 2005: 104). 3.) Mnogobrojni nedostaci pri interpretaciji strukture riječi i krivo određivanje etimona mnogobrojnih imenica pripisuju se zanemarivanju jezičnopovijesnih aspekata.

6. Završetak

Filipovićeve teorija o transmorfemizaciji korisna je kao polazna točka, ali se ne može automatski primijeniti na jezike drukčije od engleskoga. To je vidljivo u slučaju novih pojava u prilagodbi imenica koje nisu predviđene u toj teoriji. I zanemarivanje dijakronijskih aspekata jezika dovodi, kako smo vidjeli, do nedostataka u interpretacijama. Možda će doći vrijeme modificiranja teorije transmorfemizacije.

Literatura

- BABIĆ 1991 = BABIĆ Stj. Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku. Nacrt za gramatiku. Drugo izdanje. Zagreb: HAZU – Globus, 1991.
- BÁRCZI 2001 = BÁRCZI G. A magyar szókincs eredete. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2001 [Reprint prvoga izdanja iz 1958. g.].
- DABO-DENEGRI 2005 = DABO-DENEGRI Lj. Morfološka adaptacija // SOČANAC i dr. 2005. 130–136.
- DDV = BOERIO G. Dizionario del dialetto veneziano. Venezia: Giovanni Cecchini, 1856 (Ristampa anastatica. Firenze: Giunti Martello, 1983).
- DELIUN = CORTELAZZO M., ZOLLI P. Dizionario etimologico della lingua italiana. Seconda ediz. in volume unico. Bologna: Zanichelli, 2002.
- DRAGIČEVIĆ 2005 = DRAGIČEVIĆ D. Morfološka adaptacija // Sočanac L. i dr. Hrvatski jezik u dodiru s europskim jezicima. Prilagodba posuđenica. Zagreb: Nakladni zavod Globus, 2005. 102–106.
- DUDENET = Das Herkunftswörterbuch. 6., vollständig überarbeitete und erweiterte Auflage. Herausgegeben von der Dudenredaktion. Berlin: Dudenverlag, 2020.
- DUW = Deutsches Universalwörterbuch. 7., überarbeitete und erweiterte Auflage. Herausgegeben von der Dudenredaktion. Berlin: Dudenverlag, 2011.
- ERHSJ = SKOK P. Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. I–IV. Zagreb: JAZU, 1971–1974.
- FILIPOVIĆ 1986 = FILIPOVIĆ R. Teorija jezika u kontaktu. Uvod u lingvistiku jezičnih dodira. Zagreb: JAZU, 1986.
- HADROVICS 1985 = HADROVICS L. Ungarische Elemente im Serbokroatischen. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1985.
- HER = Hrvatski enciklopedijski rječnik. Zagreb: Novi Liber, 2002.
- HORVÁTH 1978 = HORVÁTH M. Német elemek a 17. század magyar nyelvében. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1978.
- KLUGE 1999 = KLUGE Fr. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. 23. erweiterte Auflage. Bearbeitet von Elmar Seebold. Berlin – New York: Walter de Gruyter, 1999.
- MOLLAY 1985 = MOLLAY K. Német-magyar nyelvi érintkezések a XVI. század végéig. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1985.
- MULJACIĆ 2000 = MULJACIĆ Ž. Das Dalmatische. Studien zu einer untergegangenen Sprache. Köln – Weimar – Wien: Böhlau, 2000.
- NIKOLIĆ-HOYT 2005: NIKOLIĆ-HOYT A. Povijest jezičnih dodira // Sočanac L. i dr. Hrvatski jezik u dodiru s europskim jezicima. Prilagodba posuđenica. Zagreb: Nakladni zavod Globus, 2005. 179–182.

- RHJ = Rječnik hrvatskoga jezika. Gl. ur. Jure Šonje. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža – Školska knjiga, 2000.
- ROHLFS 1969 = ROHLFS G. Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti. Fonetica. Torino: Einaudi, 1969.
- SCHNEEWEIS 1960; SCHNEEWEIS E. Die deutschen Lehnwörter im Serbokroatischen. Berlin: Walter de Gruyter, 1960. DOI: [10.1515/9783111693491](https://doi.org/10.1515/9783111693491)
- SOČANAC i dr. 2005 = SOČANAC L. – ŽAGAR-SZENTESI O. – DRAGIČEVIĆ D. – DABO-DENEGRI Lj. – MENAC A. – NIKOLIĆ-HOYT A. Hrvatski jezik u dodiru s europskim jezicima. Prilagodba posuđenica. Zagreb: Nakladni zavod Globus, 2005.
- SOČANAC 2005 = SOČANAC L. Morfološka adaptacija // Sočanac L. i dr. Hrvatski jezik u dodiru s europskim jezicima. Prilagodba posuđenica. Zagreb: Nakladni zavod Globus, 2005. 36–38.
- TESCH 1978 = TESCH G. Linguale Interferenz. Theoretische, terminologische und methodische Grundfragen zu ihrer Werforschung. Tübingen: Gunter Narr, 1978.
- TESz = A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. I–IV. Főszerk. Benkő Loránd. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1967–1984.
- VANIĆ = ANIĆ V. Veliki rječnik hrvatskoga rječnika. Prir. Ljiljana Jojić. Zagreb: Novi Liber, 2003.
- VRH = Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika. Zagreb: Školska knjiga, 2015.
- ŽAGAR-SZENTESI 2005 = ŽAGAR-SZENTESI O. Morfološka adaptacija // Sočanac L. i dr. Hrvatski jezik u dodiru s europskim jezicima. Prilagodba posuđenica. Zagreb: Nakladni zavod Globus, 2005. 69–72.

Considerations on transmorphemization. The monograph by Rudolf Filipović (Teorija jezika u kontaktu. Uvod u lingvistiku jezičnih dodira, 1986) became a model for Croatian language contact research. The applicability of Filipović's transmorphemization theory to language contacts of the Croatian language with Italian, Hungarian, German and French is examined in this article. Filipović's theory is based exclusively on the analysis of Croatian-English language contact. This gives rise to some difficulties in transferring Filipović's patterns to other languages. The authors of the individual studies, with the exception of one, do not modify Filipović's definitions, although they have recognized the problem. The inadequate interpretation of the structure of some words and the incorrect definition of some nouns indicate that linguistic-historical aspects were not considered.

Keywords: linguistics, theory of language contact, language contact between Croatian and Italian, Hungarian, German, and French, synchronic description